

Legala förutsättningar och ekonomiska stöd för byggande av häststall

Legal conditions and economic support for the construction of horse stables

Emma Berndtsson

Legala förutsättningar och ekonomiska stöd för byggande av häststall

Legal conditions and economic support for the construction of horse stables

Emma Berndtsson

Handledare: Lennart Bengtsson, Universitetsadjunkt, Institutionen för biosystem och teknologi, SLU

Examinator: Michael Ventorp, Försöksledare, Institutionen för biosystem och teknologi, SLU

Omfattning: 10 hp

Nivå och fördjupning: Grundnivå, G1E

Kurstitel: Examensarbete för lantmästarprogrammet inom lantbruksvetenskap

Kurskod: EX0619

Program/utbildning: Lantmästarprogrammet

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2013

Omslagsbild: Emma Berndtsson

Serietitel: nr: Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: bygglov, förprovning, finansiering, gödsel, häst, miljö, stöd, tillstånd

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsplanering,
trädgårds- och jordbruksvetenskap
Institutionen för biosystem och teknologi

FÖRORD

Lantmästarprogrammet är en tvåårig universitetsutbildning vilken omfattar 120 högskolepoäng (hp). En av de obligatoriska delarna i denna är att genomföra ett eget arbete som ska presenteras med en skriftlig rapport och ett seminarium. Detta arbete kan t.ex. ha formen av ett mindre försök som utvärderas eller en sammanställning av litteratur vilken analyseras. Arbetsinsatsen ska motsvara minst 6,7 veckors heltidsstudier (10 hp).

Jag vill tacka Inger Axelsson som gav mig idén till studien. Idén tog form när Inger började prata om att utveckla sitt hästföretag. Hon önskar att bygga ytterligare en stallbyggnad med inackorderingar och till det ett ridhus. Det som hon är osäker på är om det behövs bygglov, och om det finns stöd att söka som hjälp till finansiering av bygget. Därmed har hon i princip formulerat frågeställningen till mitt arbete.

Tack till Lena Larsson på Staffanstorps kommun som tog sig tid att svara på mina frågor rörande bygglov.

Ett varmt tack riktas till min handledare Lennart Bengtsson och min vän Emma Bodin som har hjälpt mig igenom detta arbete. De har gett mig motivation och hjälpt mig att få struktur på mitt arbete och kommit med tips och råd. Jag vill även tacka min sambo Mattias Karlsson som har stått ut med mig när jag varit stressad och uppgiven.

Alnarp maj 2012

Emma Berndtsson

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANFATTNING	3
SUMMARY	4
INLEDNING	5
BAKGRUND	5
MÅL OCH SYFTE	5
FRÅGESTÄLLNINGAR	5
AVGRÄNSNING	6
METOD FÖR LITTERATURSTUDIE	6
METOD FÖR INTERVJU	6
LITTERATURSTUDIE	7
MILJÖ	7
<i>Tillstånd för stor djurhållning</i>	7
<i>Gödsel</i>	7
DJURSKYDD	8
<i>Förprovning</i>	8
<i>Tillstånd att hålla häst</i>	8
<i>Arbete med djur</i>	9
BYGGLOV	9
<i>Byggherrens ansvar</i>	10
<i>Bygglov för ridhus</i>	10
<i>Arbetsmiljölagen</i>	11
<i>Brandskydd</i>	11
FINANSIERINGSSTÖD	12
<i>Investeringsstöd</i>	12
<i>Företagsstöd för köp av tjänster</i>	12
<i>Leader</i>	12
<i>ALMI</i>	13
Regelverkets tillämpning, jämförelse med praktikfall i Staffanstorps kommun	14
DISKUSSION	15
SLUTSATS	17
REFERENSER	18
SKRIFTLIGA	18
MUNTliga	20

SAMMANFATTNING

Det här arbetet är en litteraturstudie som behandlar vissa övergripande lagar och regler för byggande av häststall. Det grundar sig på ett specifikt fall, och en allmän redogörelse för vad som gäller framgår i litteraturstudien.

Hästnäringen i Sverige växer varje år och allt fler vill arbeta med sitt intresse. När det ska byggas ett nytt stall och ridhus är det svårt att veta vilka lagar och regler som gäller, och hur det ska finansieras.

Miljökrav främst gällande gödselhantering måste uppfyllas. Kraven beror på antal djurenheter och vilket geografiskt område företaget befinner sig i.

Bestämmelser kring djurskydd varierar också med antalet hästar som vistas på gården. Tillstånd att hålla häst krävs beroende på vilken form av hästverksamhet som bedrivs och antal hästar. Vid fler än fyra hästar och då verksamheten hyr ut stallplats, bedriver avel eller annan kommersiell hästverksamhet behövs i de flesta fall tillstånd.

Nybyggnad av häststall kräver i vissa fall förprovning, som innebär en kontroll av stallbyggnaden gällande djurskyddslagen och brandskydd. Bygget får inte påbörjas innan förprovningen godkänts.

En avgörande faktor gällande bygglov är om fastigheten ligger inom detaljplanerat område. Beroende på företagets huvudinriktning kan nybyggen klassas som ekonomibyggnad och vara undantagen bygglovsplikt. Regler rörande detta är dock oklara och bedömningen görs från fall till fall.

Det finns flertalet olika finansieringsstöd att söka till exempel Leader-projekt och investeringsstöd. Gemensamt för samtliga är att de är starkt inriktade på företagsamhet och landsbygdsutveckling.

SUMMARY

The literature study examines laws and regulations relevant to the construction of horse stables. It is based on a specific case, but a general outline of what is applicable is shown in the literature review. The horse industry in Sweden is growing every year and ever more people want to have their interest as occupation. When building a new stable and riding arena, it is difficult to know which laws and regulations may apply, and how to search out them.

Environmental issues mainly concerning manure management must be met. The requirements depend on the number of horses kept and the geographical area in which the stable is located.

Rules on animal welfare also vary with the number of horses that reside on the farm. Permission to hold the horse is required depending on the kind of horse activities undertaken and the number of horses involved. If there are more than four horses, and when the business include horse boarding, any breeding or other commercial horse activity a permit must, in most cases, be obtained.

Construction of horse stables require in some cases a preliminary ruling to determine whether drawings and construction plans conform to the animal welfare legislation and fire protection requirements. The application is sent to the local government administration. Construction may not begin until the plans are approved.

A building permit will be required if the proposed building will be located in or close to an urban area. Buildings that will be used for farming operations in rural areas are normally exempt from the building permit requirement. Rules about what should be considered a farming operation are however, unclear and the decision is often made on a case by case basis.

There are various government and local support programmes that can assist financially or by providing advice and management assistance. Common to all is that they are heavily focused on entrepreneurship and rural development.

INLEDNING

Bakgrund

I Sverige finns det idag ca 360 000 hästar. Hästsporten engagerar cirka en miljon människor i Sverige varje år, och ridsport är den näst vanligaste ungdomsidrotten. (HNS, 2011) Hästen har en mycket bred användning i samhället. Den är inte längre enbart ett arbetsredskap i jordbruk och skogsbruk, utan har en viktig roll i vår samhällsekonomi. Sverige hör till ett av världens främsta länder inom travsport, och tillsammans med galoppporten är det den näst största publikporten. Hästen används även inom terapi, rehabilitering och friskvård. (HästSverige, 2012)

I min uppsats inom lantmästarprogrammet fördjupar jag mig i byggfrågor inom hästbranschen. Då min vän Inger Axelsson har byggplaner för sitt hästföretag har jag valt att använda hennes gård som praktikfall. Gården är belägen i Staffanstorps kommun, Vesumsvägen och är en jordbruksfastighet med åkermarken utarrenderad. Gården befinner sig utanför detaljplanerat område. Det finns idag totalt 13 boxplatser, varav fem hästar är egna och resterande är inackorderingar. Rasthagar och mindre beten finns.

Mål och Syfte

Syftet med uppsatsen är att tydliggöra hur du som företagare går tillväga, vad gäller lagar och regler, för att utöka din verksamhet inom häststall med inackorderingar. Djurhållning är starkt reglerat av lagar och regler, vilkas bestämmelser måste följas, och det finns begränsningar och ibland krav på särskilda tillstånd.

Avsikten är även att se om det går att finna ekonomiskt stöd till finansiering av nybyggnation och utveckling av verksamheten. För att bygga ett nytt stall och ridhus krävs en stor investering, men det finns även olika typer av finansieringsstöd att söka. Här undersöks vilka stödformer som är sökbara i Ingers specifika fall.

Målet är att ge en samlad beskrivning av lagar, regler och finansieringsstöd vid nyinvestering i byggnader för hästverksamhet.

Frågeställningar

Uppsatsen baseras på följande frågeställningar:

Vilka lagar och regler måste man ta hänsyn till vid nybyggnation av häststall?

Krävs bygglov för ridhus?

Vad finns det för finansieringsmöjligheter i form av stöd?

Avgränsning

Uppsatsen är avgränsad till att behandla ett specifikt fall och är därför inte applicerbar på alla typer av anläggningar inom samma område. I arbetet har inte aspekter som byggnadskostnader, marknadsföring, efterfrågan eller finansiering med hjälp av banker eller eget kapital undersökts.

Metod för litteraturstudie

För att besvara frågeställningarna har en litteraturstudie genomförts, där litteratur, lagar och rapporter har använts för att tydliggöra och belysa ämnet.

För att hitta lämplig litteratur har artiklar och rapporter rörande hästföretagande och byggande av häststall använts. Genom sökningar i Sveriges lantbruksuniversitets bibliotekskatalog och på länsstyrelsens och jordbruksverkets webbplatser har information och fakta hämtats. Sökord och fraser som använts är, investeringsstöd, finansieringsstöd, bygglov, bygglov för ridhus, miljötillstånd och häststall.

Metod för intervju

En intervju har genomförts med Lena Larsson, Byggnadsnämndens handläggare, Staffanstorps kommun, för att svara på frågor rörande bygglovs- och områdesbestämmelser. Intervjun genomfördes som halvstrukturerad vilket innebär att intervjun utgår från förutbestämda frågor och att följdfrågor för förtydligande får användas. Intervjumetoden valdes för att den ger utrymme att låta ämnen utvecklas och även inte förutbestämda ämnen kan tas upp. Frågeunderlaget som utformas i förväg ger ett bra stöd för intervjuens genomförande och gör det lättare att följa intervjuens syfte och röda tråd. (Kvale, 1997)

Denna intervju genomfördes med utgångspunkt i frågorna:

Ligger fastigheten inom detaljplanområde, eller finns områdesbestämmelser?

Krävs bygglov för den planerade anläggningen?

Innan intervjun startade, redovisades kort bakgrunden för uppsatsen och syftet med intervjun. I detta fall var syftet att få en inblick och kunskap om vad kommunen kräver av en hästföretagare som vill utöka med nybyggnation. Vid avslutandet av intervjun sammanfattades kort vad intervjun innehållit och intervjupersonen fick göra eventuella tillägg. Personen som intervjuades gav sitt godkännande att delta med namn i uppsatsen.

LITTERATURSTUDIE

Miljö

Lagar och regler om miljö styrs av Miljöbalken.

Tillstånd för stor djurhållning

Om man har många djur kan det enligt Miljöbalken kapitel 9, Förordning (1998:899) om miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd, krävas speciella tillstånd. Detta på grund av att det produceras mycket gödsel med många djur. Verksamheten kan då vara miljöfarlig om det inte hanteras på rätt sätt. Understiger antalet djur 100 djurenheter ställs inget krav på tillstånd. 100 djurenheter och uppåt i stadigvarande djurhållning ska anmälas till kommunen. För 400 djurenheter och uppåt krävs det tillstånd för anläggningen från Länsstyrelsen. (Jordbruksverket, 2011a) För att veta om det krävs anmälan eller tillstånd ska antalet djurenheter räknas ut. En häst är en djurenhet, inklusive föl upp till sex månaders ålder. (Jordbruksverket, 2011b)

Gödsel

Lagar och regler om gödsellagring och gödselhantering finns i Miljöbalken, Förordning (1998:915) om miljöhänsyn i jordbruket, och föreskrifter från Statens Jordbruksverk, SJVFS 2011:25.

Hästgödsel är rikt på kväve och fosfor. Det är viktigt att man har en tät lagringsplats för gödseln så att näring inte läcker ut i ytvatten och grundvatten. Det kan i så fall bidra till övergödning och höga nitrathalter i grundvattnet. När man bygger häststall är det viktigt att tänka på var och hur man ska göra sig av med gödseln. I det så kallade nitratkänsliga området, södra Sverige, gäller spridningsförbud under vintern och begränsat tillstånd att sprida på hösten. Därför måste det finnas lagringsplats för gödseln. (Staffanstorps kommun, 2012)

Lagring av gödsel kan ske antingen genom att anlägga en gödselplatta eller i en container. Det viktigaste är att lagringen är tät så att inget läckage sker. Om lagringen sker på gödselplatta måste regnvattnet samlas upp genom att t.ex. bygga en gödselbrunn, alternativt bygga ett tak över plattan så inte avrinning sker från träck och urin tillsammans med regnvattnet. (Michanek och Ventorp, 2001) Lagringskravet, det vill säga antalet månader som gödseln måste kunna lagras, av stallgödsel från häst i Skåne län uppgår till sex månader vid färre än 10 hästar. Vid fler än 10 hästar måste den kunna lagras upp till åtta månader. Lagring i container är oftast kortvarig och den kan behöva tömmas med jämna mellanrum och då måste det finnas ett avtal med en mottagare som i sin tur kan hantera gödseln enligt regelverk. (Länsstyrelsen, 2012a) Såväl leverantör som mottagare skall dokumentera mängden gödsel, antal hästar, datum för leverans samt mottagarens/leverantörens namn. Dokumentationen ska sparas i sex år. (SJVFS 2012:41, § 13, 14)

När gödsellagring ska planeras måste man beräkna hur stor volym gödsel det kommer att bli under stallperioden. När gödselmängden beräknas ska mängd träck, urin, strömedel och vattentillskott summeras och omsättningsförluster beaktas. (Länsstyrelsen, 2012a) För att beräkna mängden gödsel kalkyleras schablonmässigt att en häst på 500 kg genererar 8-10 ton färsk träck och urin per år (Länsstyrelsen, 2012b) eller 1,2 kubikmeter gödsel + strö per månad, (Michanek och Ventorp, 2001).

Djurskydd

Lagar och regler om djurskydd styrs av Djurskyddslagen, Djurskyddsförordningen (1988:539) och föreskrifter för häst som finns i Djurskyddsmyndighetens författningssamling DFS 2007:6 (Saknr L101).

Förprovning

Förprovning är ett slags ”bygglov” (eller ”stallov”) för häststallar granskat från enbart djurskyddssynpunkt. Jordbruksverket ansvarar för föreskrifterna om förprovning (Djurskyddsförordningen 1988:539, 5§, 2013). Länsstyrelsen tillhandahåller ansökningsblankett och tar emot och handlägger ansökningar (Djurskyddsförordningen 1988:539, 6§, 2013). Förprovning måste sökas för alla nybyggnationer eller ombyggnationer där planlösningen eller inredning ändras. Däremot, om det efter nybyggnation eller ombyggnation vistas färre än fem hästar på fastigheten, är det undantaget krav på förprovning. Det är alltid det totala antalet hästar som räknas, även om nybyggnation eller ombyggnation enbart avser färre än fem hästar (Länsstyrelsen, 2012c). När en förprovning skickas in är det viktigt att den är korrekt ifylld för att få snabbast möjliga handläggning. Det ska bifogas tydliga och korrekta ritningar, både planritning och sektioner över byggnaden. Mått ska vara utsatta. Ska det göras en nybyggnation eller tillbyggnad ska en situationsplan över gårdens bebyggelse finnas med för att se byggnadernas placering och för att säkerställa tillräckligt brandskydd. Både ritningar och situationsplan ska vara skalnliga. Inredning, utrustning och tekniska system ska beskrivas och dess funktioner ska redovisas. Det kan ibland vara enklast att beskriva med till exempel bilagor eller broschyrer. Är det ett enklare bygge som till exempel en ligghall kan man lämna de erforderliga uppgifterna i ritningarna. Byggnation får inte påbörjas innan Länsstyrelsen har godkänt ansökan. När byggnationen är klar måste den besiktigas innan den får börja användas. Vid besiktning kontrollerar Länsstyrelsen att förprövningsbeslutet har följts. Att göra en förprovning är kostnadsfritt, men genomförs bygget utan godkänd förprovning kan det leda till straffavgift. (Jordbruksverket, 2011c)

Tillstånd att hålla häst

För vissa hästverksamheter krävs det ett tillstånd att hålla häst (Djurskyddslagen 1988:534, 16§, 2013). Tillståndet söks hos Länsstyrelsen. Det behövs bland annat när verksamheten ansvarar för tio hästar eller fler, har turridningsverksamhet med fyra hästar eller fler, bedriver avel med minst fyra hästar, har försäljning av hästar, har

inackorderingsverksamhet för minst fyra hästar, bedriver ridskoleverksamhet eller annan yrkesmässig verksamhet (Länsstyrelsen, 2013d).

Hyresgästen behöver inget tillstånd, det är stallägaren som behöver det oavsett om denne hjälper till med skötsel eller inte. Om drift och underhåll är helt och hållet överlåtet på hyresgäster och arrendatorer behöver inte stallägaren söka tillstånd. Står hyresgäst eller arrendator själv för inhysning och skötsel av hästarna kan denne behöva tillstånd. Tillstånd krävs också om man tar emot fyra eller fler hästar på sommarbete. (Jordbruksverket, 2011d)

Arbete med djur

Speciella föreskrifter för arbete med djur finns i Arbetsmiljöverkets författningssamling AFS 2008:17.

Föreskrifterna reglerar arbete med djur i allmänhet men med särskilt fokus på säkerhet vid lastning och transport av djur i §§ 8, 9, 10. Det finns ett särskilt avsnitt för arbete med hästar, till exempel säkerhet vid verkning och skoning § 16, utgödsling § 17, utrustning § 18 och utbildningsverksamhet § 19. (AFS 2008:17)

Bygglov

Lag om byggnader, byggnaders utformning och byggnationer finns i Plan- och Bygglagen, PBL, 2010:900. Boverket utfärdar föreskrifterna, bland andra Boverkets byggregler, BBR, och Boverkets konstruktionsregler, BKR. Den nyutkomna standarden SIS-TS 37:2012 kan betraktas som en bilaga till Boverkets föreskrifter och i den förklaras och specificeras förhållanden som är speciella för jordbrukets byggnader. Det bör observeras att SIS-TS 37:2012 baseras på de regelverk som gällde våren 2011. Nyttillkomna eller ändrade regler kan göra att standarden är inaktuell. När det finns oklarheter i lagen och föreskrifterna kan man ibland få vägledning genom att studera prejudicerande domar eller lagens förarbeten.

Bygglov söks hos byggnadsnämnden i kommunen. Det krävs lov om man ska bygga till eller bygga nytt. I vissa fall kan det även behövas om det ska göras ändringar på byggnader eller vid större ombyggnationer, ibland även inomhus. Om en byggnad eller tomt ändrar utseende så att det kan påverka grannar behövs nästan alltid bygglov. För mindre ändringar såsom friggebod eller byggnad av ett skärmtak behövs inte bygglov. Ligger fastigheten utanför detaljplanområde får mindre tillbyggnader göras utan bygglov. Ska en byggnad rivas kan det behövas rivningslov och vid större schaktarbete (exempelvis ridbana) kan marklov behöva sökas. För lantbrukets ekonomibygnader finns ett generellt undantag från kravet på att söka lov. (Boverket, 2011)

Det finns skillnader mellan Boverkets byggregler, BBR, och SIS-TS 37:2012. Om det krävs bygglov gäller de regler som finns i BBR, som är generella för alla byggnader och inte specifikt för djurstallar. Det kan innebära att i vissa fall har BBR krav som är högre än SIS-TS 37:2012 och i andra fall är det tvärtom. Till exempel har BBR krav på energihushållning på alla byggnader och har fokus på personsäkerhet medan SIS-TS

37:2012 har mer fokus på djurens miljö och säkerhet. Vid en bygglovspliktig djurstallsbyggnad kan det bli aktuellt med att söka dispens från energihushållningskravet i BBR. Samtidigt kan det vara aktuellt att höja säkerhetsklassen från BBR:s nivå till en högre nivå enligt SIS-TS 37:2012 på grund av säkerheten för djuren. Det här kan vara aktuellt för häststallar och ridhus.

Innan bygget får starta måste byggnadsnämnden ha gett startbesked. De måste också göra en slutbesiktning innan byggnaden får börja användas när bygget är klart. Under byggnationen ska det finnas en kontrollansvarig som är certifierad. Den personen hjälper byggherren med bland annat kontrollplan, är närvarande när byggnadsnämnden kommer på arbetsplatsbesök och dokumenterar sina besök som sedan ligger till underlag vid slutbesiktning. Byggnadsnämnden har rätt att stoppa ett bygge om inte lagar och regler följs, eller om människor utsätts för fara under byggnationen. Innan bygglov söks kan man söka om förhandsbesked. Då prövar byggnadsnämnden om man får lov att bygga på platsen. Blir det positivt förhandsbesked kan byggnadsplaneringen fortsätta. Om bygglovsansökan inkommer inom två år är byggnadsnämnden bunden vid det och kan inte dra tillbaka förhandsbeskedet. Förhandsbesked är bara till för att veta om man får lov att bygga något alls, inte vilken typ av byggnad det får vara. (Boverket, 2011)

Byggherrens ansvar

Byggherren är oftast den som äger fastigheten. Byggherren är den som ansvarar för byggnationen, ser till att lagar och regler följs inklusive Plan- och Bygglagens och Arbetsmiljölagens bestämmelser, och att alla tillstånd som behövs finns. (Boverket, 2011) Byggherren har det yttersta juridiska ansvaret för projektering, förhandsanmälan, upprättande av arbetsmiljöplan samt dokumentation. Själva genomförandet av dessa delar kan utföras av någon som byggherren utser, till exempel en konsult eller projektör, men det juridiska ansvaret kvarstår. (JBR, SIS-TS 37:2012, 2012)

Byggherren är juridiskt ansvarig för att det utses byggarbetsmiljösamordnare. En för projekteringsdelen, BAS-P, och en för utförardelen, BAS-U. Det ska alltid utses oavsett omfattning av bygget. Det ställs krav på den som åtar sig att vara byggarbetsmiljösamordnare i form av utbildning, kompetens och erfarenhet. Det innebär att byggherren måste göra ett aktivt val av lämplig byggarbetsmiljösamordnare. Byggherrens juridiska ansvar kvarstår. (Arbetsmiljöverket, ADI 631, 2009) I byggarbetsmiljösamordnaren för projekteringsdelen ingår vanligtvis att se till att arbetsmiljöplan upprättas, se avsnitt *Arbetsmiljölagen*. Den som byggherren har utsett till BAS-P skall alltså ta ansvar för att arbetsmiljöplan upprättas. BAS-U ser till att arbetsmiljöplanen uppdateras och följs under utförandet. Byggherren har fortfarande det yttersta ansvaret för att det blir gjort. (AMP-guiden, 2013a)

Arbetsmiljöansvaret kan byggherren överlåta till en entreprenör, till exempel total- eller generalentreprenör. Ett sådant avtal måste vara skriftligt och får inte upprättas med fler än två uppdragstagare per byggprojekt. (Arbetsmiljöverket, ADI 631, 2009)

Bygglov för ridhus

Enligt Plan- och Bygglagen kapitel 9 § 3 är ekonomibyggnader i jordbruksverksamhet, skogsbruk eller liknande verksamhet undantagna bygglovsplikt, om fastigheten det berör

inte ligger inom detaljplanområde, (PBL, 2010:900). Om ett ridhus är tänkt enbart till gårdens egna hästar och om jordbruksverksamhet bedrivs kan det vara undantaget bygglov. Däremot om möjlighet finns för allmänheten att komma dit och det byggs exempelvis läktare, då kan bygglov krävas. För att ta reda på vad som gäller just där man själv bor eller önskar bygga är det säkrast att fråga kommunen. (JBR, SIS-TS 37:2012) Enligt prejudicerande rättsfall krävs bygglov om den huvudsakliga inriktningen i företaget är hästarna och inte jordbruksverksamheten. Ridhuset kan då inte klassas som ekonomibygnad. (RÅ 2005 ref. 53)

Arbetsmiljölagen

Lagar och regler om arbetsmiljö och dess säkerhet styrs av Arbetsmiljölagen (1977:1160), och arbetsmiljöförordningen (1977:1166). Föreskrifter för arbetsmiljölagen finns i Arbetsmiljöverkets föreskrifter (AFS) 1999:3, med tillägg 2008:16.

Arbetsmiljölagen finns till för att förebygga och minimera risken för skador och olyckor i arbetet. Den gäller alltid när en arbetstagare utför ett arbete åt en arbetsgivare. (SFS 1977:1160)

Under ett bygge är det byggherren som har övergripande ansvar för att Arbetsmiljölagen följs och det ansvaret kan inte överlåtas. Däremot kan en projektör vara ansvarig för just den delen denne projekterar. Se avsnitt *Byggherrens ansvar*. Arbetsmiljö ska planeras i ett tidigt skede så att risker i arbetet kan förutses och minimeras. (Arbetsmiljöverket, ADI 574, 2007) I de flesta fall behöver en arbetsmiljöplan upprättas. Det behövs om bygget är så stort att förhandsbesked ska lämnas, det vill säga om arbetet beräknas pågå i mer än 30 arbetsdagar och om det ibland kommer att arbeta fler än 20 personer på byggplatsen på samma gång vid någon tidpunkt, eller om antalet persondagar beräknas överstiga 500. Arbetsmiljöplan kan även behöva upprättas om det finns särskilda risker inom arbetet, till exempel risk för fall, arbete nära fordonstrafik, bullriga miljöer etc. (AMP-guiden, 2013b)

Brandskydd

Vid nybyggnation, om- eller tillbyggnad av djurstall ska det finnas ett byggnadstekniskt skydd mot brand, och finnas förutsättningar för att rädda djuren ur stallet. Djurskyddsbestämmelsernas råd är att följa Lantbrukets Brandskyddskommittés rekommendationer. (Jordbruksverket, JO11:4, 2011)

Genom ett samarbete mellan jordbruk, myndigheter, organisationer och försäkringsbolag har Lantbrukets Brandskyddskommitté, LBK, bildats och arbetar med att förebygga brandskador i lantbruket. De utfärdar rekommendationer om brandskydd och brandförsäkringsbestämmelser i lantbruket (LBK, 2013a). Rekommendationerna finns att hitta i LBK-pärmen och flik 3 handlar om byggnadstekniskt brandskydd och beskriver hur byggnader och djurstall ska vara utformade för att i största mån försöka förhindra brandskador och spridning. Dessa handlar i korthet om att staldelen ska vara en egen brandcell och skyddas mot brand utifrån i 60 minuter med brandväggar, och utrymningsvägar ska finnas som är placerade i olika väderstreck. (LBK, 2013b)

Finansieringsstöd

Investeringsstöd

Investeringsstödet är till för att hjälpa företag på landsbygden att utvecklas och det delfinansieras av EU. Länsstyrelsen utlyser stödet och beslutar om vem som får stöd. Det beviljas till företag inom jordbruks- trädgårds- och rennäringen och även till företag med turistverksamhet och skogsbruk eller om man utvecklar ett företag med färre än tio årsarbetskrafter. Det görs stora satsningar i Sverige inom energianvändning och klimatpåverkan, och det finns nu extra pengar att hämta. De beviljas till företag som utvecklar sin energianvändning genom att till exempel använda mer förnybar energi och minska företagets klimatpåverkan. Investeringsstödet betalas endast ut för kostnader företaget har efter det att ansökan inkommit och endast för det som stödet beviljats för. Stödet uppgår till trettio procent av de stödberättigade kostnaderna. I vissa fall i norra Sverige kan det uppgå till femtio procent. Stödet betalas ut efter det att företaget har betalat de kostnader som beviljats stöd och därefter ansökt till Länsstyrelsen om utbetalning. Om ansökan beviljas måste företaget sätta upp en skylt som visar att projektet får stödpengar av EU. Det finns en regel om att det projekt som har fått investeringsstöd måste finnas kvar i minst fem år, annars kan man bli återbetalningsskyldig. (Jordbruksverket, 2012e)

Företagsstöd för köp av tjänster

Företagsstöd för köp av tjänster delfinansieras av EU och finns för att hjälpa företag på landsbygden att utvecklas till högre lönsamhet och bättre konkurrenskraft. Länsstyrelsen i varje län ansvarar för urval av ansökningarna och vilka som får stöd. Stödet underlättar för företag att köpa in tjänster när de ska utveckla eller förnya sin verksamhet. Det riktar sig framförallt till företag inom jordbruksverksamhet, skogsbruk och trädgårdsnäringen. Andra mindre företag på landsbygden med färre än 10 arbetskrafter per år, t.ex. hårsalong omfattas av stödet. Även företag som förädlar produkter från jordbruk, skogsbruk, trädgård eller rennäring kan söka stöd. Det avsätts också extra pengar till företag med nytänkande och utveckling inom energianvändning och klimatpåverkan. Stöd betalas inte ut för eget arbete, egen materialkostnad eller kostnader som rör något där ett annat företag står som ansvarig. (Jordbruksverket, 2009f)

Leader

Landsbygdsprogrammet är beslutat av regeringen och arbetar för att nå målen med landsbygdspolitiken. Det nuvarande programmet gäller åren 2007 – 2013. Landsbygdsnätverket har bildats för att samla nationella aktörer i Sverige för att kunna genomföra landsbygdsprogrammet på ett effektivt sätt. Leader är en del av Landsbygdsprogrammet och hjälper till att nå målen. (Landsbygdsnätverket, 2011) Leader arbetar i samverkan med länsstyrelsen och det finns totalt 63 stycken Leaderområden i Sverige. Leadermetoden är ett unikt arbetssätt som ger stöd till många olika typer av projekt. Projektstöden bygger på att det ska vara samverkan mellan offentlig, privat och ideell sektor. Målet med metoden är att det ska skapa nytänkande och lokalt engagemang på landsbygden, och stärka företagsamheten. Utgångspunkten är de lokala behoven och framförallt att det ska göras tillsammans. Leader hjälper till med

ekonomiskt stöd, processtöd och nätverk. Stöden ges inte till enskilda företag utan endast till företag i samverkan med andra. Det är stor variation i inriktning mellan de som beviljas stöd. Det kan vara allt ifrån mat till att vistas i naturen på olika sätt. Besluten om projektstöd tas på lokal nivå av en styrelse som kallas LAG, *Local Action Groups*. Styrelsen innehåller minst en representant från vardera sektorn; ideell, offentlig och privat. Det finns en LAG-styrelse i varje Leaderområde och de ansvarar lokalt för all verksamhet, inklusive ekonomi och arbetsgivaransvar. (Leader Skåne, 2012) Det är Landsbygdsprogrammets pengar som delas ut genom Leader till de beviljade projekten. (Jordbruksverket, 2011g)

ALMI

ALMI Företagspartner AB ägs av staten och är ett företag som erbjuder lån, riskkapital och rådgivning till företag som vill utvecklas oavsett företagsform. De verkar inom alla branscher. De erbjuder riskvilliga lån till företag som komplement till övrig finansiering. Det innebär oftast en högre risk. Därför tar ALMI ut en högre genomsnittlig ränta än en bank. De erbjuder lån till alla typer av företag, till exempel innovationsprojekt, om det är ett nystartat företag eller om företaget ska investera. ALMI går ofta in med lån om ett företag inte kan finansiera allting genom bank utan behöver ytterligare en finansiär. De lägger stor vikt vid affärsidén, att den är stark och företaget har en ledning med hög kompetens är de viktigaste komponenterna vid beviljande av lån. (ALMI, 2012)

Regelverkets tillämpning, jämförelse med praktikfall i Staffanstorps kommun

Nybyggnationen som planeras är ett nytt stall med 16 boxplatser som är tänkta till inackorderingar. I anslutning till stallet ska det byggas ett ridhus. När bygget är klart kommer det att finnas totalt 29 hästar på gården.

Det regelsystem som beskrivits tidigare i arbetet är i sin helhet tillämpligt för Staffanstorps kommun. Kommunen har särskilda lokala föreskrifter som heter Lokala föreskrifter för att skydda människors hälsa och miljön i Staffanstorps kommun. § 2 behandlar djurhållning och § 4 behandlar gödselspridning. De gäller enbart om man befinner sig i detaljplanerat område och är inte tillämpligt i detta fall.

Det blir inte aktuellt med tillstånd för stor djurhållning eftersom antalet hästar understiger 100. Däremot måste en förprovning av stallet göras, eftersom antalet hästar överskrider fyra stycken. Förprovningen söks hos Länsstyrelsen av Axelsson.

Gödsellagring måste finnas för all gödsel och noga dimensioneras efter antal hästar och beräknad gödselmängd. Med 29 hästar blir det cirka 35 kubikmeter gödsel per månad.

Tillstånd att hålla häst krävs, då det är en inackorderingsverksamhet för fler än fyra hästar och skötsel ingår. Tillståndet söks hos Länsstyrelsen av Axelsson.

Enligt Lena Larsson, Byggnadsnämnden Staffanstorps kommun, krävs det bygglov för ridhus om det inte ingår i ett företag med jordbruksverksamhet, (Larsson, L., pers. medd., 2012). Därmed krävs det i detta fall bygglov eftersom gården inte bedriver jordbruksverksamhet.

Axelsson måste i ett tidigt skede ta ställning till sitt ansvar som blivande byggherre. Det gäller projektering, upprättande av arbetsmiljöplan, förhandsanmälan samt dokumentation. Byggarbetsmiljösamordnare måste utses både för projektering och utförande. Dessutom skall arbetsmiljöansvarig utses. Eftersom bygget innebär fallrisker vid arbete över två meter måste en arbetsmiljöplan göras. Axelsson kan välja att själv ta ansvaret för det här i sin helhet eller att överlåta det på konsult eller entreprenör. Det yttersta ansvaret för att det blir gjort kan hon inte komma ifrån.

När stallet ska ritas är det viktigt att ha med brandskydd i åtanke för att kunna förebygga brandrisk och minska brandskador om brand skulle uppstå. Hästarna ska också kunna utrymmas. Under byggperioden måste man också tänka på arbetsmiljölagen så att den följs och olyckor kan förebyggas.

För att bli föremål för finansiellt eller annat stöd så bör Axelsson utarbeta en tydlig projekttidplan där andra företag gärna ska vara engagerade, exempelvis hovslagare, veterinär och foderleverantör som genom ett samarbete verkar inom Axelsons verksamhet. Kan också en ridklubb i form av en förening startas för ryttare i stallet så uppfyller det samarbetet ytterligare ett villkor för en del av stöden. Blir därmed ungdomar engagerade i verksamheten stärker det en ansökan ytterligare. Gården ligger tätortsnära men genom att utöka verksamheten gynnar det även landsbygdsutvecklingen.

DISKUSSION

När man ska bygga ett nytt häststall och ridhus är det svårt att veta vad som gäller. Framförallt är det svårt att veta om det krävs bygglov för ridhuset eller inte. Ekonomibyggnader i jordbruket är undantagna bygglov, men vad räknas då som ekonomibyggnad? Det beror på vad den huvudsakliga inriktningen i företaget är. Har gården jordbruksverksamhet och ridhuset byggs för de egna hästarna eller inackorderingarna på gården kan det räknas som ekonomibyggnad. Är det inte någon jordbruksverksamhet i företaget så krävs det bygglov. Om gården ligger inom detaljplanerat område krävs det bygglov även för ekonomibyggnad i jordbruksverksamhet. Det kan konstateras att det alltid är säkrast att kontakta kommunen för en diskussion om vad som gäller.

En förprovning behöver alltid göras, om stallet inte är för färre än 5 hästar. Förprovning går ut på att stallet som skall byggas kontrolleras så att byggnaden är säker och följer lagar och regler om måttbestämmelser, säkerhet och brandskydd. Det kan kännas svårt och omständigt men det gäller att komma ihåg att reglerna finns för djurens välbefinnande.

Kraven som finns gällande tillstånd att hålla häst är centrala för att hålla en hög miniminivå på den svenska hästhållningen. Det upplevs säkerligen av många seriösa hästföretagare som byråkratiskt och onödigt fyrkantigt. I de fall där hästhållningen ligger på gränsen och under det som är god hästhållning blir det av yttersta vikt med en lagstiftning för att värna om djuren. Att inneha tillståndet bör vara något som företagaren utåt kan visa upp som en kvalitetssäkring för allmänheten. Tillståndet visar att den som sköter hästarna har kompetensen samt att byggnaderna uppfyller djurskyddskraven.

Det finns många olika typer av tillstånd och minimikrav att uppfylla, det är ofta svårt att veta vilka man behöver söka. Därför är det viktigt att i det inledande skedet när företagaren funderar på att utöka sin verksamhet samlar sina tankar kring hur och i vilken omfattning verksamheten ska utökas. Därefter bör det göras en seriös undersökning och bedömning av vilka tillstånd som behöver sökas och vilka krav som måste infrias.

Den som planerar en byggnad måste tidigt överväga sin roll som byggherre. Hur stor del av byggherreansvaret är man beredd att ta själv och vilka delar kan fördelas till andra parter. Genom att anlita en erfaren projektör som samtidigt utses till byggarbetsmiljösamordnare avlastas byggherren mycket arbete, men det juridiska ansvaret kvarstår.

Som framgår av frågeställning och avgränsning omfattar inte det här arbetet hela finansieringsdelen. Kostnadsberäkningar, offertförfrågan, anbudsgivning och upphandling berörs inte och inte heller finansiering i form av lån, krediter eller eget kapital. De delarna är naturligtvis avgörande för att kunna genomföra byggnationen och måste vara utredda innan byggstart.

När det gäller övrig finansiering har jag tittat på några olika alternativ. Gemensamt för de olika alternativen är att vid beviljandet av stöd är det av största vikt att ha en väl genomtänkt strategi och mål för utvecklingen av sitt företag. Det gäller att lägga stor kraft vid ansökan och på ett tydligt sätt beskriva utvecklingstankar och ambitioner samt på vilket sätt projektet gynnar bygden och övriga näringar i området. Eftersom de stöd som finns att söka är mest inriktade på företagsamhet och samarbeten är det en god idé att söka samarbeten med andra företag inom branschen. Ytterligare ett sätt kan vara att uppmuntra hyresgästerna att starta en ideell förening, en ridklubb som de tävlar för och på så sätt få in föreningsverksamhet i projektet. Då skulle det vara möjligt att starta ett Leader-projekt där det ställs krav på samarbeten och engagemang från ideellt håll. För att öka chanserna att få finansiellt stöd bör hästföretagaren lägga stor kraft och tankeverksamhet vid projektbeskrivningen i ansökan. En ytterligare fördel med detta är att man själv som företagare måste tänka igenom vad man vill. Med en tydlig affärsidé blir de rent organisatoriska och framåtdrivande målen för den egna verksamheten tydligare, vilket också kan ge långsiktig vägledning och generera vinst. Något som är viktigt att ha med i beräkningen är att dessa stöd betalas ut först i efterhand vilket innebär att projektet måste gå att finansiera tills det att stödet utdelas. Har projektet blivit beviljat finansieringsstöd innan byggnationen påbörjas så finns det utlovade stödet som en säkerhet för långivaren, vilket kan vara en stor hjälp.

ALMI ställer inte lika höga krav på fysisk säkerhet för att bevilja ett lån som en vanlig bank och kan därför vara ett alternativ som finansiär. Däremot ställer de högre krav på affärsidé och entreprenörskap. Att tänka på är att de har en högre ränta och är ett företag med vinstintresse till skillnad från de rena stöden som kan fås av staten.

SLUTSATS

För att på ett framgångsrikt sätt utöka sin hästverksamhet är det viktigt att konkretisera sina mål och idéer och eventuellt upprätta en projektplan. Med tydliga mål och klar uppfattning om verksamhetens omfattning och utformning är det lättare att skriva ansökningar om tillstånd och finansiellt stöd.

Det finns en hel del lagar och regler gällande djurhållning, dess byggnader och handhavande. Beroende på omfattning och plats gäller olika regler.

En första avgörande faktor gällande bygglov är om fastigheten ligger inom detaljplanerat område. Beroende på företagets huvudinriktning kan ridhuset klassas som en ekonomibyggnad och vara undantagen bygglovsplikt. Regler rörande detta är dock otydliga, därför är det säkrast att fråga byggnadsnämnden i sin kommun i varje enskilt fall.

Det finns flertalet olika finansieringsstöd att söka, gemensamt för samtliga är att de är starkt inriktade på företagsamhet och landsbygdsutveckling. Därför är det fördelaktigt att ha en tydlig projektidé och samarbeten med andra företag eller ideella föreningar.

Vad gäller praktikfallet i arbetet kan man konstatera att Inger Axelsson kommer att behöva söka bygglov för ridhus enligt Staffanstorps kommun. I övrigt kommer hon inte att behöva anpassa sig efter särskilda kommunala regler eftersom gården ligger utanför detaljplanerat område. Därmed kan hon följa de generella regler som gäller och har redovisats i det här arbetet.

REFERENSER

Skriftliga

ALMI. Hemsida. [online] (2012-04-02) *Finansiering*. Tillgänglig: <http://www.almi.se/Finansiering/> [2012-04-02]

Arbetsmiljölagen (1977) Stockholm. (SFS 1977:1160)

Arbetsmiljöverket (2007) *Förebyggande före byggande*. Solna. (ADI 574) [Broschyr]

Arbetsmiljöverket (2008) *Arbete med djur*, ISBN: 978-91-7930-508-6 Stockholm. (AFS 2008:17)

Arbetsmiljöverket. (2009) *Nya regler för bättre arbetsmiljö i byggbranschen*. Sundsvall. (ADI 631) [Broschyr]

Boverket. (2011) *Behöver jag söka bygglov, rivningslov eller marklov?* Davidsons Tryckeri. Informationsbroschyr. Tillgänglig: <http://www.boverket.se/Global/Webbokhandel/Dokument/2011/Bygglovsbroschyr.pdf> ISBN: 978-86827-36-6

Djurskyddslagen. (1988) Svensk författningssamling. Stockholm. (SFS 1988:534)

Domstolsverket. Rättsfall RÅ 2005 ref. 53.(2005-10-04) [online] Tillgänglig: <https://lagen.nu/dom/ra/2005:53>. [2013-02-21]

HNS, Hästnäringens Nationella Stiftelse. Hemsida. [online] (2011-05-18) *Hästnäring*. Tillgänglig: <http://nshorse.se/verksamhet/hastnaringen/>. [2012-03-29]

HästSverige. Hemsida. [online] (2012-02-08) *Hästen – en samhällsaktör att lita på*. Tillgänglig: <http://www.hastsverige.se/hastenisamhallet.html>. [2012-04-06]

Jordbruksverket. (2011) *Djurskyddsbestämmelser Häst*. Jönköping: Jordbruksverket (Jordbruksinformation 4, JO11:4) ISBN: 1102-8025. [Broschyr]

Jordbruksverket, a. Hemsida. [online] (2011-02-28) *Du måste ha tillstånd för stor djurhållning*. Tillgänglig: <http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/djur/hastar/tillstandforstordjurhallning.4.714c6a371218cab665e8000776.html>. [2012-05-02]

Jordbruksverket, b. Hemsida. [online] (2011-01-21) *Beräkning av djurenheter när det gäller gödsel*. Tillgänglig: <http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/odling/vaxtnaring/spridagodsmedel/spridagodsmedelhelalandet/djurenheternardetgallergodsdel.4.4b00b7db11efe58e66b80003248.html> [2012-05-02]

Jordbruksverket, c. Hemsida. [online] (2011-12-15) *Förprovning innan du ska bygga för hästar*. Tillgänglig:
<http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/djur/hastar/forprovninginforbygge.4.4b00b7db11efe58e66b8000418.html> [2012-04-05]

Jordbruksverket, d. Hemsida. [online] (2011-04-15) *Tillstånd för verksamheter med häst*. Tillgänglig:
<http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/djur/hastar/tillstandforverksamhetermedhast.4.4b00b7db11efe58e66b8000332.html> [2012-04-04]

Jordbruksverket, e. Hemsida. [online] (2012-01-30) *Investeringsstöd för dig som vill utveckla ditt företag på landsbygden*. Tillgänglig:
<http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/stod/foretagsstod/investeringsstod.4.207049b811dd8a513dc80002092.html> [2012-04-06]

Jordbruksverket, f. Hemsida. [online] (2009-06-25) *Företagsstöd för köp av tjänster*. Tillgänglig:
<http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/mojligheterpalandsbygden/hjalpmedfinansiering/stodforkopavtjanster.4.5aec661121e261385280009686.html>. [2012-04-15]

Jordbruksverket, g. Hemsida. [online] (2011-05-23) *Leader i landsbygdsprogrammet*. Tillgänglig:
<http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/mojligheterpalandsbygden/leadersautvecklingsklardudinhembygd/vadarleader/leaderilandsbygdsprogrammet.4.2b43ae8f11f6479737780001013.html>. [2012-05-09]

Jordbruksverkets byggråd, JBR. (2012) *Teknisk specifikation SIS-TS 37:2012*. Stockholm. SIS Förlag AB

Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur. ISBN:9789144055985

Landsbygdsnätverket. Hemsida. [online] (2011-07-12) *Landsbygdsnätverket*. Tillgänglig:
<http://www.landsbygdsnatverket.se/2.71828f571158338f31a80008694.html>. [2012-05-04]

Lantbrukets Brandskyddskommitté, LBK, a. Hemsida. [online] (2013-05-10) *Vår verksamhet*. Tillgänglig:
http://www.lantbruketsbrandskydd.nu/om_oss/var_verksamhet_1. [2013-05-10]

Lantbrukets Brandskyddskommitté, LBK, b. Hemsida. [online] (2013-05-10) *LBK:s rekommendationer – ett sätt att uppfylla lagstiftningen*. Tillgänglig:
<http://www.lantbruketsbrandskydd.nu/lbk-parmen>. [2013-05-10]

Leader Skåne. Hemsida. [online] (2012-05-04) Tillgänglig: <http://www.leaderskane.se>. [2012-05-04]

Länsstyrelsen Skåne län, a. Hemsida. [online] (2012-03-25) *Lagring och spridning av gödsel*. Tillgänglig: <http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/lantbruk-och->

landsbygd/lantbruk/vaxtodling/lagring-och-spridning-av-godsel/Pages/index.aspx [2012-03-25]

Länsstyrelsen Skåne län, b. Hemsida. [online] (2012-04-03) *Hantering av hästgödsel*. Tillgänglig: http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/lantbruk-och-landsbygd/djurhallning/hasthallning/Pages/Hantering_av_hastgodsel.aspx. [2012-04-03]

Länsstyrelsen Skåne län, c. Hemsida. [online] (2012-03-28) *Förprovning av häststallar*. Tillgänglig: <http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/lantbruk-och-landsbygd/djurhallning/hasthallning/Pages/forprovning-av-haststallar.aspx> [2012-03-28]

Länsstyrelsen Skåne län, d. Hemsida. [online] (2013-05-06) *Tillståndspliktig verksamhet*. Tillgänglig: <http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/djur-och-natur/djurskydd/tillstandspliktig-verksamhet/Pages/index.aspx> [2013-05-06]

Michanek, P. Ventorp, M. (2001) Att bygga häststall – en idéhandbok. Alnarp. SLU Förvaltningsavdelningen. ISBN 91-576-6130-8

Plan- och bygglagen, PBL 2010:900. (2011-11-10) Svensk författningssamling. [online] Tillgänglig: <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/20100900.htm> [2012-05-04]

Staffanstorps kommun. Hemsida. [online] (2012-01-31) *Lantbruk*. Tillgänglig: <http://staffanstorp.se/arbetsliv/tillstand/miljo-och-miljoskydd/lantbruk/> [2012-03-25]

Statens jordbruksverks författningssamling. Föreskrifter om ändring i Statens Jordbruksverks föreskrifter och allmänna råd (SJVFS 2004:62) om miljöhänsyn i jordbruket vad avser växtnäring. (2012) Jönköping. (SJVFS 2012:41)

Svenska byggbranschens utvecklingsfond, a. Hemsida. [online] (2013-08-07) *AMP-guiden – Byggherren*. Tillgänglig: <http://www.ampguiden.net/sa/node.asp?node=80>. [2013-08-09]

Svenska byggbranschens utvecklingsfond, b. Hemsida. [online] (2013-08-07) *AMP-guiden – När ska en arbetsmiljöplan tas fram?* Tillgänglig: <http://www.ampguiden.net/sa/node.asp?node=76>. [2013-08-09]

Muntliga

Larsson Lena, byggnadsnämnden Staffanstorps kommun. Intervju 19 april 2012. Telefon.

Axelsson, Inger. Ägare av praktikfallets fastighet. Regelbunden kontakt under arbetets gång.

